

ՄԱՆՈՒԷԼԵԱՆԻ ՆՈՐ ԱՇԽԱՏՈՒԹԻՒՆԸ. — Փետրուար 9ի շաբաթ օրը Պ. Մաթիաս Տիվալ Կենսաբանական Ընկերութեան հաղորդեց Մանուէլեանի մէկ նոր աշխատութիւնը՝ «վերջաւորական ջգային նեարդները ուղղակի տանիքին կորզին մէջ»:

ՄՏԵՓԱՆ ՀԼՄԱՍ. — Փետրուար 14ի հինգշաբթի իրերկուշաբթի, եռօրի արահին մէջ, Պ. Ստեփան իմաստ, հայազգի գաշակահար մը, նուազանդէս մը տուաւ, ուր իր հեղինակութիւններէն ըստին չափ դարկաւ: Պ. իմաստ, զոր առաջին անգամ իմանալու պատճառով ինքնը կ'ու նենանք, ինքի աշխատութիւնն է եւ չառ ճարտար, չառ փափուկ, չառ նուրբ արուեստագէտ մը իր կտորներէն ոմարք, «պէտէնօզը» «նօթիւնը», «մաղլուքան», «Ամէնիկնը», դոնարինք են զնքից զգայնութեան եւ գերաւնորք արուեստի: Պ. իմաստ, որ Եւրոպայի մէջ արդէն ծանօթ է եւ երամշտական աշխատին մէջ պատուաւոր տեղ մը կը դրաւ, պէտք էր որ ճանչցուէր եւ զնախառնէր նաեւ իր հայրենակիներէն Այս նուազանդէսին, միմայն ծրանացիներ կային, եւ հայիւ երեք չորս Հայ: Պ. իմաստ մտադրէ է տարին անգամ մը Բարիք նուազանդէս մը տալ, կը յուսանք որ գալ տարի իր ունկնդիրներուն մէջ Պ. իմաստ բազմաթիւ Հայեր ունենայ:

Մարտ 16ին Պ. իմաստ պիտի մեկնի Լոնտոն ուր հրատարուած է նուազանդէս մը տալու:

ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՀԱՅՈՑ ՀԱՄԱԺՈՐԴԱՎ. — Ամերիկայի Հայերը, նախաձեռնութեամբ Միացեալ-Նահանգացի վերակազմալ Հնչակեան մասնախումբին, վերջերս գումարեցին Համաժողով մը որ որոշեց կազմել միաշուն մարմին մը Ամերիկայի Հայութիւնը ներկայացնող զայն կազմելու համար յանձնարարութիւն մը կարգուած է արդէն: Համաժողովը որոշած է որ այդ մարմինը յիշատակագիր մը պիտի զգէր Պրիմիէր զանադիրն ստորագրող վեց պետութեանց, չնորակալու թեան ուղեւձ մը «Բոր Ամէնիկ» յի խմբագրութեան եւ միանգամայն դրամական նպատակ, ու Հայերը Ամերիկացուց ճանչցնելու: Հայ աղքատ գաղթականներու, որքերու օգնելու համար փառքեր պիտի ձեռնարկէ: Կը մայթինք որ այս գեղեցիկ ծրագիրները ծրագրի վիճակի մէջ չմնան:

ՆԱՐԵԿԱՅԻՎՐԱՑ ԾՅՈՐՈՒԱՆ ՄԻ. — «Մեռքիւս ար Ֆրանս» ամսաթերթը իր 1900ի նոյեմբերի թիւին մէջ հրատարակեց Ա. Զօպանեանի մէկ ուսումնասիրութիւնը Գրիգոր Նարեկացիի մասին:

ԳՐԳՐԵՒ ԵՒ ԹԵՐԹԵՐ

— 0 —

ԼԱՐՄԵՆԻ. — Պ. Զեբազ այն մտքերէն է որ երբ անգամ մը «2 անգամ 2ը 5 կ'ընէ» ըսած գտնուին, յախտանք պիտի յամարին իրենց ըսածն անհաղատ յայտարարելու: Բայց այս սխառմին գործադրութեանը մէջ, Պ. Զեբազ ի յայտ կը բերէ միամիտ ժողովութիւն մը որ արտապարէ է Այսպէս, տակաւին չի ջաշուէր պնդելու թէ Գեղանի Զիպան «պարկեշտ կերպով պարեր է եղեր այն օրը ուր ինքը ներկայ է գտնուեր...»: արգ, այդ աղջկը պարակական թատրոնը մտած էր միմայն պարտի պար պարելու համար, եւ իր ամենէն մեղմ ձեւին մէջ իսկ, այդ պարը պարկեշտ չի կրնար կոչուիլ, Այսպէս նաեւ: Պ. Զեբազ կը գրէ թէ Զանգեզուրի մասին ընդարձակ յօդուած մը հրատարակած չլլալուն միակ պատճառն իր ուսուերէն չգրտաւելն է: Զանգեզուրի հայապաշտպան հրատարակութեանց ու որբախնամ գործունէութեանը մասին ֆրանսացի հաստրակոթիկ տեղեկութիւն տալու համար չիմ կարծիք որ առւեսերէնի խորունկ հմտութիւն մը անհրաժեշտ լլլայ: մեր մամուլին մէջ բազմաթիւ յօդուածներ հրատարակուած են այդ նիւթին վրայ, եւ ամենէն գիւրդին բանն էր ատունցը թաղելով կենսագրական մը հրատարակել, Վերջապէս, երբ Պ. Զեբազ կը փանայ պաշտպանի իր ընթացքը Բալֆասիանին հանդէպ, միեւնոյ մեթոտի է որ միշտ կը գիմէ: չի խոստովանիր թէ այդ միմուր լուրջ դրամասին մը պէս ներկայացուց իր ընթերցողներուն, արուեստագիտական ցերեկոյթի մը երեւոյթը տուաւ «ժուռնալի» սրահին մէջ անոր տուած խելակտակ Համէլէթին, որու վրայ նոյն իսկ «ժուռնալը» խուսափեցաւ նկարագրութեան բառ մը հրատարակելէ, ու միշտ անգամ ծանոց թէ Բալֆասիան մտադրէր էր Լոնտոն մեկնիլ «Ճեքքերիի հայրենիքին» մէջ Համէլէթ խաղալու համար, եւ յետոյ ոչ մէկ տեղեկութիւն տուաւ իր ընթերցողներուն՝ երբ Բալֆասիան, Լոնտոն երթալով, յորդոր ընդունեցաւ Անգլիացիներէն՝ որ Համէլէթ խաղալու տեղ իր մատուր վիճակը դարմանելու հող տանի:

Անչույտ «Անահիտ» ընթերցողներէն են երեւակայի որ մտաւ վէճ մը պիտի շարունակեմ այսպիսի սխառմի մը ետեւ ամբառած անիւք մը հետ: Բանակութիւն կ'առնուի, եւ արդէն չառ կարեւոր խնդիրներ կան ուսումնասիրուելու, որոնց հաղիկ կը բաւէ «Անահիտ»ի ծաւալը: Միայն, վերջին անգամ ըլլալով, պիտի կրկնեն գիտողութիւն մը զոր արդէն յայտնած եմ Պ. Զեբազին: Իր իրաւունքն է պատասխանել իր մասին յայտնուած դատումներուն: Բայց իր պատասխանները, այդ ռեով մանաւանդ, լաւագոյն է որ ոեւ է հայերէն թերթի մը մէջ հրատարակէ, փոխանակ մեր ներ-

քին կոխները օտարներուն առջև, փռելու իր այգիսին գրուածները չեն վնասեր ասի անձերուն որոնց կ'ուղղուին այլ կը վնասեն միմիայն թերթին եւ կը վնասեն մեր դասերն ալ տեղեւ չէ մոռնալ թէ այդ թերթին մէջ որ Հայերու համար օտարներու մէջ համարուած թիւներ արթնցնել իրեն նպատակ ունի, Պ. Չերաք թաղամայի յոյժածներ հրատարակած է Հնչակահաններ իրբեւ անիշխանակներու եւ աւագակներու ընկերութիւն մը ներկայացնելու, չ. Մենչեղլիշանը (Սարգիս, արեւ, լուսն) առնաւելու եւ ամբողջ Ներուային յարգանքը վայելող լիներանյա Միթիթարեանց վանքը իրբեւ կեղծարարներու սուռն մը ցուցնելու համար հիմա իր այդ տխուր աւելներ իմ շուրթս կը փրփրայ կոր իր վերջին յօդուածին մէջ Պ. Չերաք «Օսքար Ուալտի փաստաբան» կ'առնուէր զիս, այնպէս մը ցոյց տալով թէ դժբաղդ Անգլիայի «Մոլոթիթիւն» պաշտպանած եմ, մինչդեռ «Հայրենիք»-ի մէջ հրատարակած յօդուածովս, որը հպարտ եմ դրած ըլլալուս, ուրիշ բան չէի ըրած բայց եթէ բողոքել այն կեղծաւոր ու բարբարոս վարմունքին դէմ որով Անգլիա իր դատաւորներուն ձեռքով փշրեց հարուստ աշխուսակներն մը ռիւին գոհացում տալու համար իր ամենին նուրբ, ամեն նէն սիրուն արուեստագէտներէն մին՝ մոլոթիթիւնը համար որ ինծի գարչեաց կը պատճառէ, բայց զոր ամբողջ Արեւելքը, ամբողջ հին Յունաստանը իր Սոկրատովն ու Պլատոնովն, սիրած ու փառաբանած են եւ որով ամենակեցած է Անգլիոյ ըրածը դարձ ամենամեծ մասամբ (եւ ինծի մտաջ Ֆրանսացի ամենամեծ գրագէտներ՝ ամեն կուսակցութիւնէ՝ զերմայէս բողոքած էին անդլիական դատարանին այդ ընկալեցին դէմ, եւ նոյն իսկ Անգլիոյ թագուհիին աղերսագիր մը դրկած էին Ուալտի արձակումը ինչդեռ)։

Ես իմ դատողութիւններս ներկայացուցած եմ Պ. Չերաքին այն միակ նպատակով որ ուղղէ իր մէջ զանի ծանր թերութիւնները որոնք կ'ապականեն իր ազգայնական գործունէութեանը օգտական ամբողջութիւնը։ Օգտուի կամ ոչ՝ այսպիսի անեղծ, անաշուտ ու բարբ քննադատութիւններէ, ես իմ պարտքս կատարեմ կ'ըլլամ։ Միայն թէ երբ կ'երեւակայէ որ Գառու Գաթիկայի «Հայկական Նախանձ»-ն զրդուած՝ տայալս կը վարուի, Պ. Չերաք կ'ապագայանէ որ ծիծաղելի զոսացումն բոլորովին զրկուած է։

ՄԾԱԿ. — «Մշակ»-ի քրոնիկագիրը, իր անուղղամտութեանը մէջ յամառ, կը փորձէ պաշտպանել խեղաթիւրուած զոր գործած էր Թուրքիէն մասին իմ մէջ Ֆրագին նկատմամբ։ Այդ արդարացումը կը կատարէ անկապակից, հակասական, անմիտ սողորմեքտի մը մէջ, որ՝ հակառակ իր իմաստակարար նպատակին չեղտին՝ յանցանքի մէջ օձիքն բռնուած բղձի շուարմունքով մտնելով

«Անահիտ»-ի ռուսահայ ընթերցողները կրնան բաղդատել երկու կողմէն երեւցած յօդուածները եւ. զժամարութիւն պիտի չգգան եղբակացութեան մը հասնելու։ Կարեւորը այդ չէ սակայն «Մշակ»-ի այդ նոր յօդուածին մէջ, ինչ որ անսովոր ուշագրութեան ամենին աւելի արժանի է, այն ցած, աղտոտ, դեհիկ եղանակն է որով յօդուածագիրը Մանուէլեանի, Շահինի, Նուպարի եւ Ներսիսի մասին յայտնած դատաստաններս կը ճղնի վերագրել չապաղկոտակն, անձնական նկատումներու։ Գաղափարներու վէճի մը մէջ չարչիկ հաշիւներ փնտնելը մեր մամուլին արտօրէն անկն է, եւ «Մշակ»-ը ամեն ջանք ընելու վրայ է ապացուցանելու համար որ այդ անտուղ ինչն ալ խորհույց վարակուած է։ «Անահիտ»-ի մէջ եւ չափ անձեր քննադատած եմ, բայց միշտ գաղափարներու տեսակէտէն նկատած եմ դանդաղ, եւ անոնց մէջ չափաւորութիւնը կամ անուղղամտութիւնը այն ատեն միայն խնցրոյ առարկայ ըրած եմ երբ փաստերով ըսածս հաստատելու կարող գտնած եմ զիս։

«Մշակ»-ին դէպի «Անահիտ»-ը վերաբերմունքը, նախ բարեկիրթ ու համակրական, «Ռուսահայեր» եւ «Թրքահայեր» յօդուածէն յետոյ է որ յանկարծ լեղուբացու եւ սակայն այդ յօդուածի մէջ ուրիշ բան չէի ըրած բայց եթէ «Մշակ»-ի քրոնիկագիրին գրականութեան արդարականութեանց ու թրքահայ գրականութիւնը քննադատելու եղանակին նկատմամբ մէկ քանի հակասուն դատողութիւններ ներկայացնելու փորձանակ լրջօրէն խնդրոյն խոր մտնելու եւ խորհրդածութիւններով, պատճառաբանութիւններով իր թէգը պաշտպանելու, «Մշակ»-ի քրոնիկագիրը կենտրոն հայրոջանքնրով պատասխանեց ինձի, ու յետոյ զրոյցարութեան, խեղաթիւրուի զգուշի միջոցներուց իմեց կարծելով թէ ատենցմով կրնար ի ծի գլխակ։ Գլխաւոր «Թորեք»-ը զոր այս ուղղութեան մէջ այդ սքողից պաշտօնակիցն ինձի դէմ կը գործածէ — ինչպէս եւ ա յնչպիսի որիշն կ'ողկուսի եւ արտասահմանի մէջ, — իմ գովեստներս ու պարսաւենեք շահանդէշը շարժաթիւներէ բղխած ցոյց տալու եւ մասնաւորապէս զիս իրեն Ներսիսի յիշատակին դէմ դառող մը ներկայացնելով անոր անունին ամբողջ ժողովրդականութիւնը ինձի դէմ դարձնելու այնչափ տիմար որչափ զաղիք սխտիմէն է։

«Մշակ»-ին քրոնիկագիրը պէտք է համոզուի որ այդ կեղտոտ ու խախտու գէնքերով դանդաղ գործածողին դէմ կը դառնան միշտ Մանուէլեանի եւ Շահինի տաղանդին համար ունեցած հիացումս վարժապետական անամէջ տողերով չէր որ արտայայտած էր զայն «պատճառաբան» է ի մանրամասն ռուսականութեան մը։ Գիտնական տիմար ու վարկոյց յամառութեան մը կրկնելու թէ այդ երկու պարունները կը գովեն՝ անոնցմէ չա՛ մը սպասելուս համար (ինչպէս չա՛, ո՛վ երկինք...) եւ թէ

մանաւանդ գիտական ու գեղարուեստական գործերու մասին կարծիք յայտնելով «զատու- ղութիւններ արած կ'ըլլամ այնպիսի բաների մասին որոնց անձամբ տեղեակ չեմ», «Մշակ»-ի յօդուածագիրը պէտք է որ գտնէ միակ փաստ մը յոյց տայ իմ գովաբանութեան անհիմն ու կող- մնալով ըլլալը հաստատող, եւ ապացուցանէ թէ ուսումնասիրութիւնն կը պարունակէ գտնէ մի- ակ միայն մը որ ներթիւն անցնողով ըլլալը կար- ենայն երեւան հանել, Առանց ասոր, «Մշակ»-ի յօդուածագիրն գիտողութիւնը վայելալան պա- ռակի տեսութեւ մըն է եւ ուրիշ ոչինչ և՛:

Ներքեւի մասին իմ յայտնած դադարաբանե- րու նկատմամբ գրելով սա տողերը «Պ. Զօպան- հան Նուպար փաշայի թեաղորութեամբ կամե- ցաւ թողել Ներքեւի Քաղաքի գրանդը», «Մշակ»-ի յօդուածագիրը անամօթ ստախօսու- թիւն մը գործած կ'ըլլայ. այն միջոցին ուր Ներքեւի մասին յօդուած գրեցի, Նուպար փա- շա տարիէ մը բնիկ անըութիւնի հիւանդութեամբ մը անկողնէն դաժմած, արդէն հոգեվարքի օրերուն մէջ էր, եւ ու եւ թեկնադրութիւնը ը- նելու անկարող: Պ. Զեբաղ, որ միեւնոյն կապկածը յանգցանած էր յայտնել յօդուածին երեւումէն քիչ յետոյ, իր խօսքը ետ առաւ՝ երբ «Անա- հիւս»-ի մէջ երկուողով մը ասլո զրպարուութեան անմասնութիւնը ապացուցի: Պէտք է բռնմ արդէն որ Նուպար փաշա այդպիսի անարդ մի- ջոցի մը զիջեցնելու մարդ չէր: Եթէ այդպէս ըլլար, Ներքեւի մեռելէն տասը տարի յետոյ չէր որ անոր դէմ յարձակողական գրուածք- նին հրատարակել տալու զաղափարը պիտի ու- նեմար: Այդ յօդուածովս երբեք նպատակ չեմ ունեցած («Ներքեւի անունը թողելու»): Ներ- սէյն գործունէութեան մէկ մասը քննադատած եմ, եւ միշտ կը պահեմ այդ մտածելու եղա- նակ, որ արդէն Նուպարին տեսութեանց հետ մտողդպայէն համաձայն ալ չէ եւ որուն ճիշդ կամ սխալ ըլլալը «Իրողութիւնները» պիտի վճռեն որ մը: «Մշակ»-ին յօդուածագիրը կրնայ Ներքեւի մասին յայտնած կարծիքներուն հա- մախօս չըլլալ: Թող իր հակախօսութեան փա- տերը մէջտեղ դնէ, փոխանակ աղոտտ ենթա- գրութիւններ ընելու:

(*) «Մշակ»-ի քրոնիկալիկներ կը յանձնարարեմ կարգաւ Մ. Բեթսպարկի Բժշկական Ակադեմի- ալին բրոֆեսոր Պեթթերիւմի վերջին գործը, «ուղղորդի ու ողնաժուլին հիպոթրակցութեան ճամբաները», որուն մէջ ռուս անձնունք գիտա- կանը Մանուէլեանի աշխատութիւնները կը յի- շատակէ եւրոպացի ամենէն նշանաւոր գի- րականներուն աշխատութիւններուն հետ: Կը սպասեմ որ «Մշակ»-ի քրոնիկալիկը բացառ- րէ այն չափադատական պատճառները որոնցմէ Պեթթերիւմ մղուած է «Մշակ»-ին գնահատմանը արժանապաշտ չայլողած հայ գիտականին մը նկատմամբ այդ փաշարէլի ընթացքը բռնելու համար:

Իսկ չեմ գիտեր թէ ի՞նչ կարելի է մտածել այն յօդուածակիրը ուրախութեան վրայ գոր «Մշակ»-ի յօդուածագիրը զուրպ կուտայ «Անահիւս»ը մահամբձ կարծելով: «Մշակ»-ի խմբագիրները շատ լաւ գիտեն որ եւ իրենց պէս ժա- ռանգորդը չեմ Արմենիի մը մղուածութիւննե- րովը, գծնդակ ճիգերովը ու խորիստ առաջն- զով հիմնուած չէնք մը: Եւ «Անահիւս»ը հիմ- նած եմ միմիայն իմ անձնական ջանքերուս ա- պաստանած, ներթափանցող արդար միջոցներով, — որոնց մէջ Նուպար փաշայի երեւակայեալ չնորճները բնաւ տեղ չունին. ա՛մօթ է որ լըսագրի մը ներթափանց միջոցներու պակասը (որով Արմենիի իսկ տառապած է առեւ մը) Թերթի մը հրատարակչին երեսը չեռնեն իրրեւ մեղադրելով, փոխանակ զրական ձեռնարկնե- րու անտարբեր հարուստներուն անդադու- թիւնը եւ բաժանորդագրին չվճարող բաժա- նորդներու անխղճամտութիւնը ձաղկելու: Կը յորդորեմ սակայն «Մշակ»-ի միամիտ քրոնիկա- ցիրը որ իր ուրախութիւնը գրպանը գնէ. թող վստահ ըլլայք «Անահիւս»ը պիտի տեսէ. եւ անոր սատար մեր մամուլին, ինչպէս եւ մեր հանրային ուրիշ հաստատութեանց, վստա- թիւններուն եւ չարութիւններուն վերեւ պիտի միշտ թնգայ:

«ԲՐՈ ԱՐՄՈՒՄ» ԵՒ ՀԱՅ ՄԱՍՈՒՐ. —

Դրօշակը խանդավառ յօդուածով մը կ'ող- ջունէ «Բրո Արմենիա»-ի երեւումը: Աս- կից 5-6 տարի առաջ, մեր յիշափոխականնե- րը, Հնչակեան թէ Դրօշակեան, ոչ մէկ կարե- ւորութիւն չէին ընձայիք եւրոպական հան- րային կարծիքը հայկական հարցին վրայ լու- սաւորելու գործին, նոյն իսկ զայն կ'առիւմար- նէին Մ. Սոսոր, յիշափոխական կուսակցութեան մը օրկանը այդ գործը կը ջնհաճաւ եւ կը խորաւա- ւամենէն անվերապաւ համոզմունքով: Ոչ ոք այս բարիփոխութեան այնքան զօհ կրնայ ըլլալ որքան այս տողերը գրողը, որ առաջին օրէն զղացուցած է այդ գործին անհրաժեշտ պէտքեր, եւ որուն ջանքերովն է արդեւ որ մեր զատիկ հետադրերով ու ֆրանսական Թեր- փերու մէջ մեր խնդրոյն ժառին յօդուածներ հրատարակել սկսան կարգ մը հռչակաւոր ֆը- րանսացի զրազմանի, որոնց ոմանք «Բրո Ար- մենիա»-ի խմբագրական ըմբիթէն կազմած են:

Արդէն ըզվանդակ հայ մամուլը ուրախու- թեան եւ երախտագրութեան արտայայտու- թիւններով ողջունեց «Բրո Արմենիա»-յի երե- ւումը, եւ բնական էր որ այդպէս ըլլաւ: Մեր Թերթերուն մէջ այդ մասին հրատարակուած յօդուածներէն՝ միայն «Արմենի»-ի եւ «Եւրո- ժու»-ի յօդուածներն են որ պարտաւելի իշտեր կը պարտանակեն: Պ. Զեբաղ կը չեշտէր թէ «Բրո Արմենիա»-ն օրէ յիշեալ տեղաւորութեան օրկան մըն էր: Դրօշակեաններէ պաշտպան- արդեւ զի իր արդարաւոր յիշեալ տեղաւորութեան

գրադէտներ են որ թերթին վարչութիւնը ձեռք առած են եւ Դրօշակեաններն ալ իրօք մին ճանակութիւն ցոյց կուտան անոր, բայց թերթը միայն Հայոց խնդրոյն նուիրուած անկախ օրկան մըն է ։ ամէն կուսակցութեան ։ ամէն ազգի հայաստաններու աշխատանքներու հրաւեր կարգադրել ։ եւ անտեղի, ու նոյն իսկ չարամիտ կը գտնեմ որ Գ. Չեքազ այդ թերթը իրեն երկու որոշ կուսակցութեանց գործիքը ներթափանցած ըլլայ, իսկ «Շարժում»ը կը գրէր թէ Դաշնակցութիւնը, նկատելով որ հայկական խնդիրը մինչեւ ցարդ պէտք եղածին պէս չէ ներկայացուած եղեր եւրոպայի մէջ (!), «Բրօ Արմենիան» հիմնել է որպէս զի մեր հայրը իր ըմբռնած եղանակովը ծանօթացնէ եւրոպացի հասարակութեան ։ ասի պարզապէս գաւե՛ն է այդ թերթին վարկին զէմ, որովհետեւ Սուլթանին ու Եւրոպային հասկցնել է ատիկա՝ թէ «Բրօ Արմենիայի» յօդուածագրները Հայ ժողովրդին մը ուղղակի եւ մշտական ներշնչանք տակ կը շարժին եւ այդ թերթին ճրանագիրներու հայասիրութեան անկախ եւ ինքնաբերական մէկ արտայայտութիւնն ըլլալու արժանիքը ցնչել ։ «Շարժում»ին յօդուածը ոչ միայն անխորհուրդ, այլ եւ անճիշդ էր բնականաբար ։ «Բրօ Արմենիան» գործն է Գ. Բիւն-Քիւնյանի, որ շատոնց կը ցանկանար թերթին մը մէջ կեդրոնացնել իր պայքարը Սուլթանին կառավարութեան դէմ եւ ո՞ր իր մէկ քանի մեծանուն աշխատակիցներուն հետ՝ միակ վարկին է այդ թերթին, եւ այնքա չունի ոչ մէկ կուսակցութեան խորհուրդին կամ թերադրութեան ։

Ուրախ ենք գիտելով որ «Բրօ Արմենիան» արդէն սկսած արձագանքը գտնել եւրոպական մասուլին մէջ ։ գերմանական, իտալական, անգլիական մէկ քանի մեծ թերթեր «Բրօ Արմենիայի» յօդուածներէն քաղուածքներ կը հրատարակեն ։ Միջազգային հռչակ ունեցող անձնուորութիւններ — Պերնիթան, Վան Բոլ, պարոն տ'Էսթրոնէլ աը Գոնսթան, — նախակներ կը զգեն «Բրօ Արմենիայի» իրենց համարութիւնները յայտնելով հայկական գաղտնի ։ Պարոն տ'Էսթրոնէլ աը Գոնսթանի շատ գեղեցիկ նամակը հետեւեալ տողերով կ'աւարտէր. «Շարժում»իցէք ձեր փրօլիականաւոր, մատնանիլ ըրէք մարդասպանները՝ ոչ թէ կառավարութեան թիւներուն, այլ զովանակով մարդկութեան մարդկութիւնը պիտի չուշանայ յուզուելու, կ'առավարութիւնները պիտի հնազանդին անոր, եւ ճերագործները պիտի դողան ոչ թէ խղճի խայթի, այլ պատիժին մօտենալուն վախէն... Յոյս գրէք իրերու ալիք արդար չըջումին վրայ, բայց, առ այժմ, գիտցէք որ անապատն մէջ քաթոզող մը չէք ։ Փրանսայի այժմեան արտաքին գործոց նախարարը ։ վատահ կմ, իր սիր-

աը զթութեան առջեւ փակող մարդ մը չէ, եւ մեք չատեր ենք՝ երևափոխանակաւ Ժողովին ու Մերախոյրին մէջ՝ որ, առանց կուսակցական խառնութեան, չպիտի վախնանք ձեզի պէս մեր զայրոյթը յայտնելու ։ եւ կարգ իր իրողութիւններ, քրոնք թերեւս ի մօտը հրապարակուին, չպիտի հաստատեն որ Պարոն տ'Էսթրոնէլ իրաւունք ունի մտածելու թէ Գ. Տէլքասէ «Իր սիրտը զթութեան առջեւ փակող մարդ չէ» ։

Փափաքել ենք միայն որ «Բրօ Արմենիան» չատանար Հայոց տառապանքները Եւրոպային ներկայացնելով, այլ եւ ի վեր հանելը Հայ ժողովրդին պատմական ու քաղաքակրթական շրջանակներէ թիւնը ։ Ինչ որ Գիլիստ ըսած է Գ. Բաշինջադեանին ուղղած իր սիրուն նամակին մէջ, պէտք էր որ զայն յաճախ կրկնէր եւ ընդլայնէր իր թերթին մէջ ։ Այս մասին իր ուշադրութիւնը հրաւիրեցի եւ Գիլիստ յայտնեց թէ մտադիր է ընդհուպ «Բրօ Արմենիայի» մէջ շարք մը յօդուածներ հրատարակել ։ «Ինչ են Հայերը» համատեղողով ։

ԻժեմԸ. — Հիմա որ Արդուեան բանտէն ելած է եւ անոր ո՛վ ըլլալ հրապարակուած, «Իժեմը» որոնք մասին խօսած էի վերջին յօդուածիս մէջ, իրենց թոյնը չաճարի փոխել սկսած են «Շահապ» կեղծանունով ստորագրող քարբիկ մը կը յայտարարէ «Շարժում»ին մէջ թէ «Իժեմը» ալ (Դաշնակցականները) կը ծանշանաւ Արդուեանը, թէ «անկեղծ ու եռանդուն հայրենասէր մը եղած է» ան, թէ եւ իրաւունք չունիմ եղեր «Արդուեանը» «Շարժում»էն եւ «Հայրենիք»էն հալածուած ներկայացնել, թէ «Շարժում»ի Պոլսոյ թղթակից «Բաժ»ը միշտ «համակրանքով ու տեսակ մը գուրգուրանքով խօսած է եղեր այդ անձին վրայ» ։

Այս տողերը գրել համարակողոր իր ընթերցողները բացարձակ ապուշներու տեղ դրած ըլլալու է ։ «Բաժ»ի եւ «Չեւթ»ի Արդուեանի մասին գրածը բառ առ բառ յիշած էի վերջին յօդուածիս մէջ ։ ամէն ոք կրնայ քաղաքատէր բնագրիներն ու «Շահապ»ի կեղծաւոր, ստոյտ ձեւերութիւնը ։ Անշուշտ «Բաժ»ի ու «Չեւթ»ի զրպարտութիւնները որոշ, ներկիցմիկ, արի ձեւով մը չէին արտայայտուած, — իժեմը միշտ պատմաբանով, սողալով կը խայթէր, — բայց ամենայնոյն լեւելն իսկ անոնց խոր թաքած զիտաւորութիւնը ըմբռնելու համար ու եւ զծառնութիւն չպիտի քաշէ ։ «Բաժ» Արդուեանը կ'անուանէ «խեղճ երիտասարդ», զայն ձերբակալող ոստիկանները «խեղճ» կը կոչէ եւ հեղաբար կը յիշէ թէ «Իժեմ»ութիւնն են ստացեր, այդչափ չընչին գործ մը կատարած ըլլալով հանգեմ, ։

եւ վերջապէս կը սահեցնէ թէ «Արդուեան յայտարարած է որ Պիւլլիպիւսն լրտեսը եւ կարգ մը թրքասէրներն կը ճանչնայ» ։ Եւսկից ուրիշ քան չէ ըսած «Բաժ» Արդուեանին համար, ԺԷՐ է ասոնց մէջ «համակրանքը» եւ «զուր-գուրա՛քը» ։ եւ ի՞նչ աստիճան տխմար լրտու-թիւն մը ունենալու է մարդ՝ ասոնց մէջ պա՛ն ուրասած չարամտութիւնը ուրասելու յամար :

ՇԱՒԻԻՂ. — «Կը զարմանանք, կը գրէ Պ. Ն. րուանդ Սրմաքելիսիւսեան «Շաւիղ»-ի մէջ, որ Պ. Չօպանեան ու եւ է համարուած ունեցած ըլլայ Անձոյ Ռիզայի վրայ» ։ Նոյն Քերթիւն մէջ, Պ. Սրմաքելիսիւսեան, զարձակ խօսելով երի-տասարդ-թուրքերու մասին, հետեւեալ վճիռը կ'արձակէ «Բոլոր Անձոյ Ռիզաները, Հալիլ Կանեմեար, Մանուու փաշաները մերկացուր իրենց ծպտումէն ու եթէ չես ջարտուր՝ սոփա մըն ալ տուր ձեռուրդին ու պիտի տեսնես որ նախանձնիկ մրցակիցներ պիտի հանդիսանան Պոլսոյ փողոցներուն երբեմնի արիւնզկակ շա-հատակներուն» ։ Պ. Սրմաքելիսիւսեան այսպէս պիտի յախուռն գատաստան մը պիտի չյայտնէր Ռիզայի անձնաւորութեան մասին, անոր վրայ համարուած ունեցած ըլլալու երբեք պիտի զարմացնէր գինքը եւ մանաւանդ երբեք պիտի անոր չվերագրէր սոփանի ընդունա-կութիւններ, եթէ ուսումնասիրած ըլլար «Վէշ-վէրթթ»-ի անօրէնի ամբողջ անցեալը ։

Անձոյ Ռիզա պէշ, որդի պատական թուր-քի մը, «Բնկիւլիզ» Անձոյ փաշային եւ աւստրիացի կնոջ մը, զուտ եւրոպական գաստիարակու-թիւն ստացած է ։ Իր նկարագրի անկախու-թեան եւ զազալարներու յառաջդիմակամու-թեան ապացոյցը տուաւ, հայկական ջարդե-րէն շատ առաջ ձգելով Պոլսին ուր պայտօն ունէր եւ ուր կ'ընտար մեծ աստիճաններու հասնիլ՝ եթէ ուզէր ուրիշներուն պէս համա-կերպիլ տիրող սեծիմին գարշելի պայմաննե-րուն ։ եկաւ Բարիզ, ուր սկսաւ պաշար մը Համբոյի վարչութեան դէմ եւ փորձեց վերակը-սիլ ազատական շարժումը Տաճիկներուն մէջ ։ յանձն առաւ՝ ասոր համար՝ աղքատ ուսանո-ղի տաճիկի կեանք մը, ատեն մը եւրոպական ընկերութեանց մէջ թարգմանի պաշտօն կա-տարեց, յետոյ ուրիշ մանր՝ ունէր գործերով իր ապրուստը հանեց ։ Ու եւ է շանթած գոյու-թիւն չունէր իր պայքարին մէջ, զոր իր ա-զատ կամեցող ձեռնարկած էր. Սուլթանը նախ ուզեց զինքը վարձել. Ռիզա պատասխանեց արհամարհոտ մերժումով մը ։ այն ատեն Հա-մբոյ իր եւրոպական միջավայրներու մէջ ու-նեցած աղիցութեամբը Ռիզան հանել տուաւ

իր դասը պաշտօններէն ։ Ռիզա յանձն առաւ այդ անապահով ու զոհալ կեանքը որ իրեն տուցեւ կը բացուէր, եւ անվանող մնաց իր կոտին մէջ ։ Համակիր՝ Քրանասացի ազատասիրտ հուսակցութեան ու հետեւող զրապաւոր վար-գապետութեան, Ռիզա բարեկամութիւնը չա-հեցաւ Քրանասացի նշանաւոր ազատական անձնաւորութիւններու, եւ Բարիզ հասնե-լուն՝ Քլեմանտինի, Բիէն Լաֆիթի, Վիքթոր Պետտի պէս անձներ իր անուրը գովեստնե-րով յիշատակուած իմացայ ։ Զարդերու միջո-ցին, ու անկից ի վեր, իր պայքարը Սուլթա-նին դէմ արի, անընդհատական ու բոլորովին աներկիւն իզուլ, եւ իրեն քաշեց Ճրպատյի ու Անդլիոյ շատ մը ազատական անձնաւորու-թեանց համակրութիւնները, որոնք ա՛յ յնքան չեզոքօրէն յայտնուեցան Սուլթանին «Մէշվէ-րէթթ»-ին դէմ բացած դատին մէջ որ Ռիզայ փա-ռաւորումն ու Սուլթանին դատապարտութիւնը եղաւ ։ Իր յարասեւութիւնը, զոհողութեան ու-զին, անխախտ հաւատարմութիւնը իր ընդ-գրկած դատին, զինքը տեսակ մը զրօշակ դաժնուցին բոլոր ազատական թուրքերուն, կեղծ կամ անկեղծ, որոնք իմէ խրախու-սուած, իր չուրջը հաւաքուեցան, կամ իր օ-րինակին հետեւելով՝ ուրիշ խմբակներ կազ-մեցին, որոնցմէ ոմանք իր ծրագրէն աւելի անդին անցան ։ Այսպիսի անձի մը համար, որուն պէս իրաւ է թէ, ինչպէս Մանուու փա-շա զրեց անոր ուղղած բաց նամակին մէջ, երկու հատ չունի այսօր թուրք աղքը ։ ուրիշ զգացում կարելի չէր ունենալ բաց եթէ յայր-գանք ։ Իր կեանքին այս մաքուր նկարագրին մասին յարգանքս միշտ անխոփոխ մնացած է ։ Իր գործունէութեան վերջերս զգեցած ձեւին համար է որ զգացումներս փոխուած են ։ Եր-բեք իրեն համակարծիք չեմ եղած իր քաղա-քական ծրագրին մէջ «Անահիտ» Բ. տարւումն թիւ 1-2-ի մէջ կը գրէի արդէն հետեւեալը. «Իրեն (Ռիզային) առջի օրէն բաց էի բաց ը-սած էի Հայտ մը իբր երիտասարդ թուրք գործելու անկարելութիւնը, երբեք չընդունեցայ աշխատակցիլ իր «Մէշվէրէթթ»-ին, հակառակ իր բաղձապատկուած անգլիկներուն, եւս ո՛ր Բի-զա, ընդհանուր դատարարակութեամբ ազատա-խո՛ւ, քաղաքական ուղղութեանը մէջ մոլե-նաղը «Թուրք ազգայնական» մըն է, եւ սկզբէն մինչեւ այսօր միեւնոյն ուղղութիւնը ջատա-գոված է ։ Իր ազատամտութիւնը երբեք չէ հա-սած Կլաւսմոնի մը ազատամտութեանը որ Իրլանտայի ինքնավարութիւնը կը պահան-ջէր. Ռիզա միշտ յայտարարած է թէ Տաճիկա-տանի ամբողջութեան կազմուածքը պէտք է պահէ իր statu quo, թէ անոր ոչ մէկ մասը առանձին վարչութիւն մը պէտք չէ որ ունե-

նայ, եւ թէ ամբողջ Տաճկաստանը իր բոլոր մասերուն մէջ հաւասարապէս պէտք է որ բարենորոգութիւն իր այս վարդապետութիւնը կր զնոյր, ըստ իս, սխալ հիմունք վրայ եւ միշտ զիջող յայտնած եւմ իրենս. բայց Ղրգա համուգում էր այդ ծրարքին գործնականութեանը եւ արդարութեանը. թուրք հայրենասէր մըն էր ինքը, որ կ'ուզէր որ Տաճկաստանը, իր բոլոր ցեղերովը, միակ ազգի մը, «սամանեան ազգին» մէջ միացած, եւրոպական սկզբունքներու վրայ հիմնուած քաղաքակրթ կառավարութիւն մը ունենար: Այդ վարդապետութիւնը կրնայ չափերուն անգործնական թուել ու մասնաւորապէս մեղի՝ Հայերում՝ անախորժ ու վնասակար. սակայն չենք կրնար պարտաւել թուրք հայրենասէր մը՝ այդպէս մտածելուն: Եւ չենք կրնար սպասել որ հայ հայրենասէրք մը պէս զգայ ու գործէ ան, իրեն հետ միշտ պահած եւ՝ ամենաքաղաքավար ու ամենայարգելից յարաբերութիւններ, միշտ իր գաղափարներուն տրամադրութիւն հակառակ գաղափարներ յայտնելով հանդերձ՝ իրեն հետ ունեցած տեսակցութեանցս ինչպէս եւ հրապարակային գործունէութեանս մէջ:

Որչափ ատեն որ Ղրգա իր դատը պաշտպանելով կը շատանար, ոչինչ չէի զտաներ իր մէջ դատապարտելի. եւ կը բաւականանայի եւ ալ մեր դատը պաշտպանելով մեր ճամբուն մէջ, որ տարբեր էր անոր ճամբէն: Վերջերս, Ղրգայի թրքական ազգայնամոլութիւնը սաստկացաւ եւ «Մէշվէրեթի» տընորէնը սկսաւ Թուրքիոյ թրիստոնեայ ազգայնութիւններուն ինքնավարութեան քաղաքներն դէմ ուղղակի պայքարել՝ այդ քաղաքներն գործնականութիւնն ու արդարութիւնը ուրանալով. այս վարմունքը թերեւս տրամաբանական եղբարեկցութիւնն էր իր յայտադրին: Բայց ատոր մէջ անխրաւ, տեղի ու մինչեւ իսկ անաղնիւ բան մը կար, զոր կարելի չէր չնկատել. իր դատը յաջողցնելու համար, Ղրգա սկսաւ զիմէ Պոլսոյ թուրք զիւսնադատութեան անուղղամիտ միջոցներուն, իրողութիւնները խեղաթիւրելու, անխիշ կերպով իրերուն կայտութիւնը ներկայացնելու, եւ յայտ մասին սխալ տեղեկութիւններ տալու ծուրապացոց, եւն: Ուղղադութեան Համաժողովին մէջ իր ընթացքը դաւ մըն էր մեր դատին դէմ: Եթէ այն միջոցին որ մեր հարցը մէջտեղ դրուեցաւ, լուռ մնացած ըլլար, եւ մեր հարցէն յետոյ կամ առաջ, անջատորէն թրքական ինչորոշին մասին իր դիմումը հատարած ըլլաւ Համաժողովին՝ ո՛ր է ատորութիւնն պիտի չունենայի ընելու, որչափ ալ իր դիմումը մեր դիմումին հակառակ ուղղութիւն ունենար. ինք իր Թուրքի պարտքը կատարած պիտի չէր:

Եւ, ինչպէս մենք՝ մեր Հայու պարտքը՝ բայց Ղրգա մեր հարցին մեր ուղած ձեւովը լուծուելու որոշումը տրուելուն դիմ ուղղակի յարձակեցաւ, եւ յաջողեցաւ մտքերը պղտորել: Այդ ընթացքը դատապարտելի էր. եւ ես ստացնէր եղայ այդ մասին իմ տպաւորութիւնս յայտնող: Բայց ատկից Պ. Սմէլէյի խանութն պէտք չէ հետեւցնէ թէ Ղրգան պէտք էր միշտ նկատած ըլլալ իր, ի. յարգանքի անարժանան մը եւ թէ հիմա այլեւս կարելի էր զայն չըփոթել Պոստոյ ստիպանիներուն հետ: Այդպիսի դատաստան մը եթէ թարգմանուէր եւրոպական ու եւ լեզուով մը, աննպատակ կարծիք մը պիտի գոյացնէր տար ծնրապացիներուն՝ մեր գատելու եղանակին վրայ, Պէտք է որ մենք անողքը ըլլանք մեր պաշարին մէջ՝ մեր հակառակորդներուն գաղափարին ու գործունէութեանը դէմ, բայց պէտք չէ որ անարդար ըլլանք մեր հակառակորդներուն անձին նկատմամբ:

Ա. ՉՊԱՆԵԱՆ

Յ. Գ. — Չեղբս անցաւ բանփել մը, «Ռաբազան» տիպոսով, որուն մէջ Պ. Սուրէն Պարթեւեան հետաքրքրաբարժ փորձը կատարել է իմ դէմքս իր իսթեռիք գոնէքէքի հոգիին մէջէն ցոյց տալու: Յաջորդ քրոնիկիս մէջ պիտի զննեմ ախտաբանական երեււթիքը զոր այդ դրբոյն ի յայտ եւ բերէ:

Ա. Չ.

ՕՍՄԱՆ ՓԱՃԱ

Բ Ա Ղ Դ Ա Ն Հ Ի Բ

Բարիգի մեծագոյն լրագրիներէն մին, «Մաթէն»ը, վերջերս մեծաթիւ յօդուածներու շարք մը սկսած էր հրատարակել Օսման փաշա անուն անձի մը նկատմամբ որ ինքզինքը կը ներկայացնէր իբրեւ Սուլթանին դէմ պայքարի մասնաւոր պատրաստ խիզախ հայրենասէր մը: Օսման, ցեղով Քիւրտ եւ որդի նշանաւոր Պետրիան փաշային, կը յայտարարէր թէ զգուշ է Սուլթանին բռնապետական ուժի մէջ, թէ որչափ է իր բոլոր ուժերը նուիրել այդ ուժիմը տապալելու, թէ իր նպատակն է Հայաստանն ու Քիւրտիստանն ազատել թրքական լուծէն, թէ արդէն Հայերն ու Քիւրտերն աւերակեցած ու միացած են եւ հիւ